

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η ΕΓΚΩΜΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟ ΜΕΤΟΧΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ
«ΑΓΙΟΣ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ»

Η μελέτη της τοπικής ιστορίας γνωρίζει στις μέρες μας αξιοσημείωτη ανάπτυξη, καρπός της οποίας υπήρξε η έκδοση μερικών δεκάδων σχετικών βιβλίων, που, ανάμεσα στα άλλα, συνδέονται με την αγωνιώδη προσπάθεια, για να διασωθούν, μέσα σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, μνήμες και συνήθειες του παρελθόντος και να προβληθούν ως πρότυπα για το μέλλον. Πρόκειται για ένα τομέα, στον οποίο πρωτοπόρησαν οι παλαιοί δάσκαλοι, όπως οι Νέαρχος Κληρίδης, Ιωάννης Κωνσταντινίδης, Ματθαίος Κυριακούλης, Αντώνιος Φραγκίσκου, Κώστας Σωτηρίου και άλλοι, οι οποίοι εξέδωσαν, στα τελευταία χρόνια της Αγγλοκρατίας και στα πρώτα της Ανεξαρτησίας, 16 σχετικά βιβλία, τα οποία στηρίζονταν σε πληροφορίες, που οι συγγραφείς τους συνέλεξαν κυρίως από την προφορική παράδοση.

Από το 1974, όμως, και στη συνέχεια, μετά τα τραγικά γεγονότα, που προκάλεσε η τουρκική εισβολή, οι σχετικές εκδόσεις πολλαπλασιάστηκαν και ξεπερνούν σήμερα τις 300. Το γεγονός αυτό φανερώνει, ότι η τοπική ιστορία αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης ενός μεγάλου αριθμού συγγραφέων, οι οποίοι επέκτειναν την έρευνά τους, εκτός από την προφορική παράδοση, και σε αρχειακές πηγές, εργαζόμενοι πολύ πιο συστηματικά από τους προηγούμενους. Εκατόν περίπου από τις ανωτέρω εκδόσεις αφορούν στις κατεχόμενες κοινότητες της πατρίδας μας, οι κάτοικοι των οποίων εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους από τις δυνάμεις εισβολής¹. Οι υπόλοιπες αφορούν κοινότητες της ελεύθερης Κύπρου, οι οποίες, είτε λόγω της αστυφιλίας, είτε λόγω της απότομης διαφοροποίησης του τρόπου ζωής των κατοίκων τους κατά τις τελευταίες δεκαετίες, είναι σήμερα αποξενωμένες από το παραδοσιακό περιβάλλον, που τις χαρακτήριζε για αιώνες.

1. Μέχρι το 2007 είχαν κυκλοφορήσει 220 βιβλία τοπικής ιστορίας, 88 από τα οποία αναφέρονταν στις κατεχόμενες κοινότητες της Κύπρου. Για το ζήτημα αυτό, όπως και τους τίτλους των πρώτων σχετικών βιβλίων, που κυκλοφόρησαν, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Βιβλιογραφία χωριών και πόλεων της Κύπρου (1942-2007)», Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 34 (2008) 369-389.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις οι εκδόσεις αυτές έχουν εθνικές προεκτάσεις, αφού οι μεν πρώτες προβάλλουν την πολιτιστική κληρονομιά και την εθνική ταυτότητα των κατεχόμενων κοινοτήτων και αποτελούν απάντηση στην προσπάθεια των κατακτητών να αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία τους, οι δε δεύτερες διασώζουν την ιστορική πορεία τους μέσα στον χρόνο. Συνέτειναν ακόμη στην καταγραφή του τρόπου του βίου και των πνευματικών επιτευγμάτων των κατοίκων τους, με αποτέλεσμα να καταστούν σημείο αναφοράς και εργαλείο μελέτης, όχι μόνο της τοπικής ιστορίας, αλλά και γενικότερα, αφού η διαδρομή στον χρόνο καθεμιάς από αυτές εντάσσεται στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της ζωής της Κύπρου.

Το βιβλίο για την Έγκωμη

Για τον λόγο αυτό η έκδοση βιβλίων για τις κοινότητες του τόπου μας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Ειδικότερα δε, όταν τα βιβλία αυτά παρουσιάζουν πληρότητα ως προς το περιεχόμενό τους, όπως η ογκώδης εργασία των Νίκου Παναγιώτου και Προκόπη Παναγιώτου για τη γενέτειρά τους, Έγκωμη, που είναι καρπός πολύχρονης και κοπιώδους έρευνας σε αρχεία και βιβλιοθήκες, συστηματικής αναδίφησης των κυπριακών εφημερίδων των χρόνων της Αγγλοκρατίας, μελέτης των τοπικών πηγών, καθώς και επεξεργασίας εκατοντάδων μαρτυριών, οι οποίες προέκυψαν από προσωπικές συνεντεύξεις και καταγραφή ενθυμήσεων των παλαιότερων κατοίκων². Πρόκειται για μια έκδοση, που διασώζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την ιστορία του μικρού αυτού προαστίου της Λευκωσίας, το οποίο στις μέρες μας έχει εξελιχθεί σε ένα μεγάλο Δήμο με πέραν των 18,000 κατοίκων. Η διεξοδική παρουσίαση των διαφόρων κεφαλαίων του, ο εμπλουτισμός τους με πλούσιο εποπτικό υλικό, όπως έγγραφα και παλαιές και σύγχρονες φωτογραφίες, και η σύνδεση των γεγονότων, που διαμόρφωσαν την ιστορική διαδρομή της Έγκωμης με τις παγκύπριες εξελίξεις, συντείνουν ώστε να ξεπερνά κατά πολύ τα «τοπικά» όρια και να καθίσταται ιδιαίτερα χρήσιμη για όσους ενδιαφέρονται για την ιστορία του τόπου μας, τον λαϊκό πολιτισμό και τα ήθη των ανθρώπων του. Γιατί καμιά κοινότητα δεν εξελίχθηκε

2. Νίκου Παναγιώτου - Προκόπη Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας: Πίσω στο χτες και στ' αχνάρια του σήμερα, Λευκωσία 2017.

αυτόνομα και αποκομμένα από τις υπόλοιπες, αλλά είναι μέρος ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, με κοινό πολιτισμό και ιστορία.

Στο βιβλίο των Νίκου Παναγιώτου και Προκόπη Παναγιώτου για την Έγκωμη αποθησαυρίζονται πλήθος πληροφοριών από την τοπική παράδοση, την προσωπογραφία, την τοπογραφία και τη λαογραφία, που αναδεικνύουν την πνευματική φυσιογνωμία της Έγκωμης. Μέσα από τις σελίδες του, ο αναγνώστης παρακολουθεί τη διαδρομή της κοινότητας από τις αρχές του 18ου αιώνα, οπότε εμφανίζεται στο προσκήνιο της ιστορίας, μέχρι το έτος 1960, που οι συγγραφείς έθεσαν ως το όριο επέκτασης της εργασίας τους. Όπως πληροφορούμαστε από την εισαγωγή, το πρώτο μέρος της έκδοσης οφείλεται στον Νίκο Παναγιώτου, ο οποίος είναι ευρέως γνωστός για την πλούσια συγγραφική του δραστηριότητα, που υπερβαίνει τους 65 τόμους, κυρίως με βιβλιογραφίες και μελέτες φιλολογικού περιεχομένου. Σημειώνεται επίσης, ότι στο δεύτερο μέρος, που αφορά στο γενεαλογικό δέντρο των κατοίκων, σημαντική υπήρξε η βοήθεια του δεύτερου των συγγραφέων, Προκόπη Παναγιώτου, ο οποίος, λόγω της άμεσης εμπλοκής του στη ζωή της κοινότητας, αφού υπηρετεί εδώ και πολλά χρόνια ως μέλος της εκκλησιαστικής επιτροπής του ναού του Αγίου Νικολάου Έγκωμης, καθώς και στο διοικητικό συμβούλιο του τοπικού σωματείου ΕΘΑ, βοήθησε ώστε να εντοπιστούν τα μέλη των παλαιότερων οικογενειών και να συγκεντρωθούν οι αναγκαίες πληροφορίες για τη διαμόρφωσή του³.

Η σχέση της Έγκωμης με το Μετόχι του Αγίου Προκοπίου

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη του τόμου, μία από τις σημαντικότερες πτυχές της ιστορίας της Έγκωμης είναι οι σχέσεις της με το Μετόχι της Μονής Κύκκου Άγιος Προκόπιος, το οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της. Σύμφωνα με αναφορές σε οθωμανικά έγγραφα του Αρχείου της Μονής, τα οποία χρησιμοποιούνται για την ιστορική τεκμηρίωση των γραφομένων στον τόμο, το Μετόχι ήταν καθόλο τον 17ο και στις αρχές του 18ου αιώνα άμεσα συνδεδεμένο με την κοινότητα του Αγίου Δομετίου, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Έγκωμη, είτε δεν είχε ακόμη αρχίσει να συγκροτείται σε κοινότητα, είτε επρόκειτο για ένα πολύ μικρό

3. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 12.

οικισμό⁴. Στη συνέχεια, όμως, γύρω από το Μετόχιο άρχισε να διαμορφώνεται η «Νέα Κώμη» - «Νέγκωμη» - «Έγκωμη», ονομασία η οποία εντοπίζεται για πρώτη φορά σε οθωμανικό έγγραφο του Αρχείου της Μονής το έτος 1715, όπου γίνεται λόγος για αγορά γης από Κυκκώτες μοναχούς «στη συνοικία Έγκωμη του Αγίου Δομετίου»⁵.

Σταδιακά το Μετόχιο εξελίχθηκε σε γεωργοκτηνοτροφικό κέντρο με την κτηματική του περιουσία να αυξάνεται και τις γεωργικές του καλλιέργειες, κυρίως με σιτηρά, βαμβάκι και όσπρια, να πολλαπλασιάζονται. Στο Μετόχιο διατηρούνταν επίσης κοπάδια με αιγοπρόβατα και αγελάδες, και δημιουργήθηκαν ελαιώνες και κήποι εσπεριδοειδών, με αποτέλεσμα κάτοικοι της Έγκωμης να εργοδοτούνται σε αυτό και να έχουν, σε εποχές δύσκολες, κάποιο εισόδημα, ώστε να μπορούν να επιβιώνουν⁶. Γιατί, όπως επισημαίνεται, «τα χρήματα των Μονών ήταν το κεφάλαιο του Γένους στις ώρες της ανάγκης, η γη τους ήταν το κυριότερο αντίβαρο στην τουρκική κτημοσύνη, και η επέκτασή της αυτόματα εσήμαινε επέκταση της ελληνικής κατοχής και επίσχεση του εξισλαμισμού και του λινοβαμβακισμού. Γύρω από τις Μονές και τα Μετόχια τους η υλική τουλάχιστον επιβίωση του χριστιανικού πληθυσμού ήταν εξασφαλισμένη, και αυτό δεν ήταν μικρό. Ήταν η πειστικότερη προτεραιότητα της στιγμής»⁷.

Η μελέτη του δεύτερου μέρους του βιβλίου, που αφορά στο γενεαλογικό δέντρο των κατοίκων, καταδεικνύει ότι η ανάπτυξη του Μετοχίου του Αγίου Προκοπίου συνέτεινε στην έλευση στην Έγκωμη νέων κατοίκων από άλλες περιοχές της Κύπρου, οι οποίοι εργάστηκαν

4. Για τα σχετικά έγγραφα βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839, τ. Α', Λευκωσία 1993, σ. 165, 237, 263, 375.

5. Ιω. Θεοχαρίδη, Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839, τ. Α', ό.π., σ. 439.

6. Για την ιστορία του Μετοχίου του Αγίου Προκοπίου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου», Ενατενίσεις 10 (2010) 144-148· Του ίδιου, «Το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και ο αρχιτέκτονας Θεόδωρος Φωτιάδης», Ενατενίσεις 19 (2013) 121-125· Του ίδιου, «Το Μετόχιο Άγιος Προκόπιος υπήρξε το πρώτο Αρμοστείο επί Αγγλοκρατίας», Ενατενίσεις 25(2015)124-129.

7. Βενέδικτου Εγλεζάκη, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο αιώνα», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας (έκδ.), Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα, Λευκωσία 1984, σ. 318 [= Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν της Κύπρου, Αθήνα 1996, σ. 349].

στα κτήματα και στις κτηνοτροφικές του μονάδες, με αποτέλεσμα τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους στον υπάρχοντα πληθυσμό της κοινότητας και τη δημιουργία νέων μεγάλων οικογενειών. Η σύνθεση του πληθυσμού βέβαια διαφοροποιήθηκε δραστικά στα νεότερα χρόνια, όταν η περιοχή αστικοποιήθηκε, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να αυξηθούν από τους 172, στους οποίους ανέρχονταν το 1881, στους 2,658 το 1960⁸, με πολλούς από αυτούς να κτίζουν τις κατοικίες τους σε γη, που αγόρασαν από το Μετόχι, ύστερα από την απόφαση της Αδελφότητας να διαχωρίσει, κατά τη δεκαετία του 1950, σημαντικό αριθμό οικοπέδων. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δημιουργία της λεωφόρου Γρίβα - Διγενή και την κατασκευή της γέφυρας του Πεδιαίου ποταμού στους Αγίους Ομολογητές, συνέβαλε στη ραγδαία ανάπτυξη της περιοχής και στη μετατροπή της, στα νεότερα χρόνια, σε έναν από τους πλέον σύγχρονους Δήμους της μείζονος Λευκωσίας⁹.

Η σχέση της Έγκωμης με το Μετόχι του Αγίου Προκοπίου εξακολούθησε καθόλο αυτό το διάστημα να είναι στενή, με τη Μονή Κύκκου να έρχεται αρωγός σε διάφορα έργα της κοινότητας. Η παλαιότερη σχετική μαρτυρία ανάγεται στο έτος 1925, όταν η Μονή παραχώρησε δωρεά τον χώρο για τη δημιουργία κοινοτικού κοιμητηρίου, αφού μέχρι τότε χρησιμοποιείτο ο περίβολος του ναού του Αγίου Δομετίου¹⁰. Μερικά χρόνια αργότερα η Μονή δώρησε και τη γη, στην οποία κτίστηκε, το 1931, το νέο δημοτικό σχολείο της κοινότητας¹¹. Ακόμη, στις αρχές της δεκαετίας του 1960 προσέφερε οικονομικές διευκολύνσεις στο Σωματείο ΕΘΑ, ώστε να καταστεί δυνατή η αγορά γης και η απόκτηση ιδιόκτητου οικήματος¹². Την ίδια περίοδο η Μονή Κύκκου, συνεχίζοντας τη μακρά συμβολή της στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην Κύπρο, διέθεσε μέρος των πόρων της για την ανέγερση, στην περιοχή του Μετοχίου του Αγίου Προκοπίου, σε ιδιόκτητη γη, των

8. Για τα ανωτέρω πληθυσμιακά δεδομένα βλ. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 21, 211, αντιστοίχως.

9. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 210-211.

10. Βλ. Ελευθερία, 13.6.1925 [= Κωστή Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1921-1930), Λευκωσία 2006, σ. 296].

11. Βλ. Φωνή της Κύπρου, 28.3.1931 [= Κωστή Κοκκινόφτα, Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1931), Λευκωσία 2007, σ. 99].

12. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 91, 144.

Γυμνασίων Αρρένων Κύκκου, το 1961, και Θηλέων Κύκκου, το 1964, τα οποία προσέφερε στην ελληνική κοινότητα, γεγονός καθοριστικό για την ανάπτυξη της Έγκωμης, αφού αποτέλεσαν κέντρο εκπαιδευτικής δραστηριότητας της μείζονος Λευκωσίας¹³.

Επίσης, όταν με την αύξηση του πληθυσμού διαπιστώθηκε ότι ο παλαιός ναός δεν μπορούσε πλέον να ικανοποιεί τις ανάγκες των πιστών και αποφασίστηκε να ανεγερθεί νέος και μεγαλύτερος, η Μονή Κύκκου δώρησε τη γη για την οικοδόμησή του, έργο που ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 1985. Στο μεταξύ με πρωτοβουλία του Ηγουμένου της Μονής και νυν Μητροπολίτη Κύκκου και Τηλλυρίας Νικηφόρου καλύφθηκε η δαπάνη για την κατασκευή του εικονοστασίου και της ψηφιδωτής απεικόνισης του Αγίου Νικολάου στην είσοδο του ναού. Η Μονή παραχώρησε επίσης τη γη, στην οποία ανηγέρθη το ενοριακό πνευματικό κέντρο, τον θεμέλιο λίθο του οποίου έθεσε ο Ηγούμενος Κύκκου, τον Μάιο του 1991¹⁴.

Σημαντική υπήρξε επίσης η δωρεά της Μονής Κύκκου προς τον Δήμο Έγκωμης μεγάλης έκτασης γης, όπου κτίστηκε το Κέντρο Υγείας και προγραμματίζεται να ανεγερθούν μελλοντικά Δημοτικό Μέγαρο, Πολυδύναμο Κέντρο και Πολιτιστικό Κέντρο. Ακόμη η Μονή δώρησε τη γη, στην οποία ανηγέρθηκαν το Α' Δημοτικό Σχολείο Έγκωμης και το Γυμνάσιο Μακεδονίτισσας, τα οποία πρωτολειτούργησαν τα έτη 1987 και 1988, αντιστοίχως¹⁵. Τιμώντας τον Μητροπολίτη Κύκκου και Τηλλυρίας κ. Νικηφόρο για την προσφορά του αυτή, και για το γενικότερο εκκλησιαστικό και πολιτιστικό του έργο, ο Δήμος Έγκωμης τον ανακήρυξε Επίτιμο Δημότη, στις 20 Απριλίου 1994¹⁶.

13. Ηγουμένου Κύκκου Χρυσοστόμου, Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου, Κύπρος 1969, σ. 81.

14. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 23-24, 92.

15. Για τη δωρεά αυτή γίνεται λόγος στο ιστολόγιο των δύο σχολείων, που είναι αναρτημένο στο διαδίκτυο.

16. Σχετική αναφορά για τη δωρεά της γης, στην οποία κτίστηκε το Κέντρο Υγείας και όπου προγραμματίζεται η ανέγερση του Δημοτικού Μεγάρου, του Πολυδύναμου Κέντρου και του Πολιτιστικού Κέντρου, γίνεται στο ιστολόγιο του Δήμου Έγκωμης. Για τη συμπερίληψη του Ηγουμένου Κύκκου στους επίτιμους δημότες του Δήμου Έγκωμης βλ. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 213.

Ωστόσο, παρά τα ανωτέρω, οι σχέσεις του Μετοχίου με την κοινότητα της Έγκωμης παρουσίασαν κατά καιρούς έντονες αντιπαραθέσεις, όπως για παράδειγμα στα χρόνια του Μεσοπολέμου, όταν τέθηκε δυναμικά το ζήτημα της εμπλοκής λαϊκών στη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας, καθώς και αυτό της απαλλοτρίωσης των αγροτικών εκκλησιαστικών κτημάτων και της παραχώρησής τους στους ακτήμονες χωρικούς¹⁷. Όπως ήταν επόμενο, τις θέσεις αυτές ενστερνίστηκαν και κάτοικοι της Έγκωμης, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν ποικίλα προβλήματα, που κλόνισαν για κάποια περίοδο τη σχέση της κοινότητας με το Μετόχιο. Στα χρόνια, όμως, που ακολούθησαν, οι σχέσεις αυτές αποκαταστάθηκαν και οι εκπρόσωποι των δύο φορέων, Μετοχίου και Έγκωμης, πορεύτηκαν μέσα σε πνεύμα συνεργασίας.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας Ενατενίσεις, τόμ. 29 (Λευκωσία 2017), σ. 112-115.

17. Για ορισμένα τέτοια σχετικά δημοσιεύματα βλ. Νέος Κυπριακός Φύλαξ, 16.9.1925, 16.12.1925, 23.12.1925, 6.1.1926, 13.1.1926, 20.1.1926, 19.1.1927 [= Κ. Κοκκινόφτα, Η Μονή Κύκκου (1921-1930), ό.π., σ. 305-307, 338-350, 402-403]. Γενικά, για τις σχέσεις Μετοχίου Κύκκου και Έγκωμης βλ. Ν. Παναγιώτου - Πρ. Παναγιώτου, Η Έγκωμη Λευκωσίας, ό.π., σ. 87-95.